

Леонов В. В. к.т.н., доцент;
Сівоха І. М.;
Вавілова Н. В.

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Підходи до мобілізаційної підготовки промисловості держави в сучасних умовах

Резюме. Запропоновано методичний підхід до розробки планів мобілізаційної підготовки держави. В його основі – врахування обмежень ресурсних можливостей держави, виробничих можливостей оборонної промисловості, номенклатури мобілізаційного виробництва.

Ключові слова: мобілізаційна підготовка; промисловість; обмеження фінансування; мобілізаційна готовність.

Постановка проблеми. За останні двадцять років, після переходу економіки України до ринкових стосунків, умови мобілізаційної підготовки економіки нашої країни докорінно змінилися. Підтримка мобілізаційних потужностей підприємств (ремонт, оновлення виробничої бази, підготовка кадрів тощо) фактично припинилася. Обсяги фінансування, які виділялися на зазначені цілі, не могли забезпечити стан мобілізаційних потужностей у готовності до виконання мобілізаційних завдань. З'явився величезний розрив між планами виробництва ОВТ в особливий період і можливостями підприємств.

Практично припинила існування система підготовки кадрів для забезпечення мобілізаційних завдань. Істотно скоротився кадровий склад органів, зайнятих питаннями мобілізаційної підготовки економіки. Відсутність фінансування для утримання мобілізаційних потужностей фактично покривалося включенням вартості цих заходів до ціни продукції що вироблялася, це і призводило до її нерентабельності та зниженню конкурентоспроможності. Війна на Сході України гостро поставила питання про зміну підходів до самого характеру мобілізаційної підготовки економіки держави, змісту мобілізаційних потужностей та обсягів мобілізаційних завдань.

Оскільки стара система практично не діяла, то виникла гостра потреба корінного перегляду сформованих поглядів на мобілізаційну підготовку промисловості, зокрема і економіки України в цілому. Як свідчить досвід Сполучених Штатів (а також СРСР 30-х років), ефективна мобілізаційна підготовка з опорою на переважний розвиток високотехнологічного (для свого часу) цивільного сектору економіки є

найважливішим засобом компенсації низького рівня або навіть припинення поточного військового виробництва. Більш того, реформа мобілізаційної підготовки економіки – це ключ до реформування вітчизняного ОПК, який не виходить із перманентної кризи.

На сьогодні Україна фактично знаходиться в стані війни, а тому логіка вибудовування мобілізаційної підготовки держави і формулювання її завдань надзвичайно актуальні та знаходяться на порядку денному. Відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» N 1975-XI від 21 жовтня 1993 р. *Мобілізаційна підготовка* – комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час із метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту (далі – Збройні Сили України, інші військові формування), сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави, захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Як показали події 2014-2015 рр., економічний стан держави і реформа Збройних Сил вимагають певних змін у мобілізаційній підготовці, а тому таке завдання повинне бути поставлене у Воєнній доктрині України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У відкритих джерелах інформації висвітлення проблем мобілізаційної підготовки промисловості держави та шляхів їх подолання практично повністю відсутнє. Деякі питання управління промисловістю держави в особливий період розглянуті в роботі Федоровича В.А. та ін. «США: военная экономика (организация и управление)» [1], а також історична ретроспектива мобілізаційної підготовки промисловості СРСР і США у «Военном вестнике» і «Военно-промышленном курьере» у статтях Віталія Шликова [2, 3].

Метою статті є визначення методичних підходів до удосконалення мобілізаційної підготовки промисловості держави в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Воєнні загрози, які сьогодні стоять перед національною безпекою, вимагають нових підходів не тільки при будівництві Збройних Сил України, а й мобілізаційної підготовки економіки держави. Треба створити таку самонастроювальну систему, що дозволяла б економіці переходити з мирного стану у військовий й навпаки в реальному масштабі часу, гнучко реагуючи на зміну потреб у військовій техніці та інших ресурсах.

Звичайно, будівництво подібної самонастроювальної системи вимагає наявності такої промисловості, яка за окремими виключеннями здатна була б випускати й оборонну, і цивільну продукцію на базі тих самих підприємств і технологій, тобто те, що принесло СРСР і США перемогу в Другій світовій війні і до чого американці почали повертатися в другій половині 60-х років. Таким шляхом давно йде Японія. У той же час, Швейцарія, колись одна із самих мілітаризованих країн миру, взагалі відмовилася від мобілізації як інструмента оборони країни й навіть від використання терміна воєнна промисловість, офіційно замінивши його на промисловість безпеки.

Досвід останніх воєн зі все більшою очевидністю показує, що сучасні війни характеризуються високим динамізмом, прагненням агресора вивести з ладу об'єкти енергетики, системи управління державою і економікою, комунікації. В таких умовах доцільність утримання мобілізаційних потужностей, особливо орієнтованих на виробництво ОВТ із тривалим циклом виготовлення стає все більш сумнівною.

Період ведення сучасних військових дій став навіть менший, ніж період розгортання виробництва на мобілізаційних потужностях (якщо не вважати війною боротьбу з

партизанами, що мають низьку інтенсивність, і для забезпечення яких потрібні обсяги поставок, що покриваються можливостями виробництв мирного часу). Ще більше сумнівними стають значення, так званих, коефіцієнтів мобілізаційного розгортання промисловості – це відношення обсягів виробництва продукції промисловості в особливий період до обсягів виробництва цієї продукції в мирний час. По деяких видах і типах техніки вони стали складати 10:1 і навіть більше, що є просто нереальним. Ця нереальність обумовлена як нездатністю промислової реалізації подібних планів (економічною неможливістю підтримки мобілізаційних потужностей в мирний час у працездатному стані; неможливістю енерго-, теплозабезпечення, забезпечення сировиною, комплектуючими та ін. в особливий період), так і відсутністю людських резервів для забезпечення виробництва і бойового застосування такої кількості озброєнь.

У цих умовах єдиним об'єктивним рішенням стає істотне зниження коефіцієнтів мобілізаційного розгортання Збройних Сил – відношення кількісного складу ЗС України в особливий період до їх кількості в мирний час. Як логічний крок потрібний і перегляд коефіцієнтів мобілізаційного розгортання промисловості. Тут вони мають бути, безумовно, вище, ніж коефіцієнт мобілізаційного розгортання ЗС (з урахуванням необхідності поповнення втрат ОВТ, компенсації їх несправності, неповної технічної готовності і тому подібне), але ніяк не досягати рівня 10:1, а тим більше перевищувати такі значення.

Але які значення цих коефіцієнтів можна вважати реалістичними? Безумовно, керівництво військової організації держави завжди висуватиме вимоги по створенню угруповань, здатних вести успішні бойові дії на будь-якому з напрямів, проти будь-якого супротивника звичайними засобами. Дійсно, такий підхід забезпечив би гарантоване відбиття будь-якої агресії. Але досить оцінити можливості угруповань можливого супротивника, щоб зрозуміти, що ніяка економіка, а, тим більше, наша, що перебуває не в кращому стані, не здатна забезпечити виконання таких вимог. З цієї причини, як представляється, вимоги до величини коефіцієнтів мобілізаційного розгортання повинні визначатися рядом чинників, серед яких вимоги з боку військової організації ніяк не можуть бути визначальними.

Держава, що навіть перебуває у стані війни, не може ігнорувати вирішення усіх економічних, соціальних й інших проблем, які

стоять перед нею. Вона повинна визначити свої граничні можливості по ресурсному забезпеченню Збройних Сил в особливий період з урахуванням необхідності безумовного вирішення усіх інших завдань. Це перший і найважливіший етап розроблення плану мобілізаційної підготовки промисловості країни зокрема, і економіки в цілому. Такі можливості можуть бути встановлені на основі формування зведеного фінансового балансу витрат і доходів по території України. Після встановлення таких граничних можливостей ніяких намагань їх збільшити бути не повинно, це буде очевидною профанацією, оскільки, хоча економіка країни в особливий період і орієнтована на припинення агресії, але забезпечення інших національних інтересів не може бути проігнороване (включаючи продовольче, медичне та інші види забезпечення населення), а покладати надії на тотальну мобілізацію марно. Неможливість стримати й присікти агресію військовим шляхом повинна компенсуватися іншими способами її відвертання або припинення: політичними, дипломатичними, економічними тощо.

Відношення таких граничних можливостей держави по ресурсному забезпеченню Збройних Сил в особливий період до обсягів державного оборонного замовлення і будуть загальною характеристикою мобілізаційного розгортання як промисловості держави, так і її збройних сил. Безумовно, вона буде орієнтовною і для різного виду озброєння та військової техніки ці значення відрізнятимуться. Слід нагадати, що це характеризуватиме ресурсні можливості держави по мобілізаційному розгортанню виробництва ОВТ.

Проте це не означає, що виробничі можливості підприємств оборонної промисловості відповідатимуть ресурсним можливостям держави. Ця невідповідність обумовлена наступним.

Мобілізаційні можливості підприємств визначаються наявністю виробничих потужностей і наявністю кадрів, здатних їх експлуатувати. У результаті тривалої майже повної відсутності фінансування заходів мобілізаційної підготовки промисловості сподіватися на те, що законсервовані мобілізаційні потужності знаходяться в стані технічної готовності до виробництва ОВТ в особливий період щонайменше нераціонально. Верстатний парк після двадцятирічного простою (якщо навіть він не піддався розграбуванню) непридатний для експлуатації (оновлення мобілізаційних потужностей практично не робилося). Технологічне оснащення орієнтоване на виробництво застарілого типу ОВТ, у

сучасних війнах виглядатиме анахронізмом. До того ж випуск комплектуючих і матеріалів для виробництва такої техніки кооперація підприємств після десятиліть реформ і конверсії навряд чи буде здатна забезпечити. Масштаби втрат технологій по виробництву комплектуючих для ОВТ у реальності ніхто не рахував.

Оскільки довгострокове оборонне планування здійснюється на основі результатів комплексного аналізу стану і тенденцій розвитку воєнно-політичної, *воєнно-економічної*, воєнно-стратегічної обстановки в державі та світі, характеру потенційних і реальних зовнішніх та внутрішніх загроз у воєнній сфері, досягнень воєнної науки, *новітніх технологій військового призначення* з урахуванням результатів розвитку сил безпеки та оборони, то формування програм і планів мобілізаційної підготовки промисловості є важливим і необхідним елементом здійснення цього планування.

При формуванні програм і планів мобілізаційної підготовки промисловості можна виділити три етапи.

Перший – визначення вимог до структури і складу системи озброєння на особливий період. Тут мають бути враховані обмеження: по ресурсних можливостях держави, по виробничих можливостях оборонної промисловості, по номенклатурі мобілізаційного виробництва зразків ОВТ (виключенню з мобілізаційних планів зразків із тривалим (більше року) циклом виробництва). Система озброєння в ході війни буде істотним чином мінятися: у міру вибування високотехнологічних зразків ОВТ війська будуть усе більшою мірою застосовувати озброєння попередніх поколінь.

Другий етап – визначення можливостей промисловості по виробництву необхідної кількості ОВТ з урахуванням виробничих можливостей усієї кооперації підприємств аж до виробництва сировини і матеріалів. При цьому важливо визначити усі ризики, пов'язані з можливістю забезпечення фінальних виробів комплектуючими і матеріалами по планах нарощування виробництва ОВТ в особливий період. Для цього мають бути виявлені підприємства, нарощування виробництва комплектуючих і матеріалів на яких буде ускладнено або неможливо, і визначенні джерела покриття дефіциту. Такими джерелами можуть бути підприємства, що виробляють аналогічну продукцію з видачею їм мобілізаційних завдань, або страхові запаси комплектуючих і матеріалів, що створюються завчасно. Крім того, мають бути сформовані плани створення страхових запасів

комплектуючих і матеріалів, що закупаються за кордоном, оскільки їх постачання в особливий період може виявитися неможливим.

На завершальному, *третьому етапі* з урахуванням усіх перерахованих обмежень (можливостей держави і підприємств промисловості), вимог і чинників остаточно має бути визначений зміст заходів мобілізаційної підготовки підприємств промисловості країни.

Таким чином для модернізації мобілізаційної підготовки промисловості України необхідно:

1. Визначення вимог до структури і складу системи озброєння на особливий період;
2. Визначення можливостей промисловості по виробництву необхідної кількості ОВТ;
3. Визначення змісту заходів мобілізаційної підготовки підприємств промисловості країни.

Усе частіше в спеціальній літературі зустрічається термін «мобілізаційна війна». Разом із тим, у законодавстві провідних держав цей термін не зустрічається, немає його й у законодавстві України. Але якщо розбиратися в суті цього поняття, то заходи, щодо підтримки бойової і мобілізаційної готовності збройних сил (а без економіки тут не обійтися) гіпотетичного супротивника цілком природно викличуть аналогічну реакцію іншої сторони. Боятися цього не треба, тим більше, що потенційні можливості держави й уміння їх у потрібний час мобілізувати і направити на оборону є стримуючим чинником, що забезпечує військову безпеку. На цьому і тримається певний баланс сил і засобів. Економічне вимотування геополітичного суперника могли, напевно, у свій час дозволити собі тільки американські військові теоретики.

Створення нової системи мобілізаційної підготовки промисловості України передбачує деспеціалізацію та приватизацію військових підприємств з одночасною їх інтеграцією в цивільну промисловість держави. У тих випадках, коли подібна деспеціалізація й приватизація військових підприємств та їхня інтеграція в цивільну промисловість неможлива або важко здійсненна (виробництво ракет, танків, артилерійських систем, боеприпасів тощо), доцільно передавати їх у власність і на фінансування Міністерства оборони (по типу армійських арсеналів і деяких підприємств по виготовленню боеприпасів та складальних заводів у США) [1]. Це припускає:

відмову від примусової системи мобілізаційної підготовки промисловості. Усяка участь у ній недержавних підприємств повинна бути справою суцільно добровільною (як це має місце в США) [1] і зобов'язане фінансуватися з бюджету Міноборони, а не за окремими

непідконтрольними Міністерству оборони статтями державного бюджету;

покладання на Міністерство оборони відповідальності за створення мобілізаційних зразків озброєння, які відповідають можливостям цивільного сектору економіки. Це, звичайно, припускає радикальну реорганізацію Міністерства оборони зі створенням у його складі цивільно-військових структур, націлених на підвищення мобілізаційної готовності економіки. З метою підготовки військово-економічних кадрів для Міноборони доцільно було б створити, наприклад, у складі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського навчально-дослідну установу (типу Військово-промислового коледжу збройних сил США).

Виділення мобілізаційної підготовки економіки, органів державної влади, місцевого самоврядування й організацій в окремий напрям воєнної політики держави повинне свідчити про зростання її ролі і значення в загальній системі оборони та необхідності здійснення заходів по її вдосконалюванню. Завдання в області мобілізаційної підготовки зачіпають усі сфери діяльності держави і тому їхнє виконання повинно здійснюватися на централізованій, системній і плановій основі.

Так, основне завдання, яке полягає в завчасній підготовці до переходу на роботу в умовах воєнного часу, задоволенні потреб Збройних Сил й інших військових формувань, а також у забезпеченні державних потреб і потреб населення у воєнний час, дуже ясно й чітко визначає всю сутність і зміст мобілізаційної підготовки. Чи будемо ми готові повною мірою забезпечити Збройні Сили професійно підготовленим командним складом, особовим складом, технікою й озброєнням, матеріально-технічними засобами, продовольством, а також державні потреби й потреби населення, залежить саме від мобілізаційної підготовки.

У ряді інших завдань насамперед необхідно виділити:

удосконалення мобілізаційної підготовки і підвищення мобілізаційної готовності України;

удосконалення нормативно-правової бази мобілізаційної підготовки і переходу економіки та організацій на роботу в умовах воєнного часу.

Удосконалення мобілізаційної підготовки й підвищення мобілізаційної готовності варто розуміти як поліпшення мобілізаційної підготовки з урахуванням стану економіки і реформи Збройних Сил, що повинне привести до досягнення такого стану мобілізаційної готовності держави, при якому буде виконане основне завдання мобілізаційної підготовки.

Тобто країна буде готова до переходу на роботу в умовах воєнного часу, а також задовольняти потреби Збройних Сил, потреби держави й населення у воєнний час. Для виконання цього завдання необхідно об'єктивно оцінити стан мобілізаційної готовності економіки, органів державної влади, місцевого самоврядування й організацій, провести повну інвентаризацію наявних сил і засобів.

Удосконалення мобілізаційної підготовки неможливо також без визначення конкретних цілей і завдань на певний період і повинне здійснюватися в рамках певної системи, основу якої становлять довгострокові й поточні плани мобілізаційної підготовки. У протилежному випадку руху вперед не буде.

Удосконалення нормативно-правової бази мобілізаційної підготовки і переведення економіки та організацій на роботу в умовах воєнного стану повинне бути спрямоване на узгодження всіх наявних нормативно-правових актів із цих питань, виключення існуючих протиріч, створення більш чіткого та можливості однозначного розуміння понятійного апарату.

Основним керівним документом у цій області є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року N 1975-XI, але на сьогодні він вимагає істотної доробки.

Мобілізаційна підготовка в ньому трактується як комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових і спеціальних заходів, які здійснюються у мирний час з метою підготовки органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України (далі – Збройні Сили України, інші військові формування), органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій для своєчасного і організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави в особливий період.

Це трактування необхідно доопрацювати, щоб сутність мобілізаційної підготовки була виражена більш конкретно, а відношення до неї повинне стати більш відповідальним. Повинні мати формулювання у якому ясно видна мета мобілізаційної підготовки і воно повинно сприяти підвищенню відповідальності керівників всіх рівнів за стан саме мобілізаційної готовності, а не тільки за процес за назвою мобілізаційна підготовка. Адже важливий кінцевий результат, а не сам процес.

Слід також уточнити зміст мобілізаційної підготовки і мобілізації, повноваження органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування та ряд інших положень у законодавчій базі для рішення всіх проблемних питань, що нагромадилися в тому числі в результаті економічних реформ. Загальний висновок: необхідно повною мірою використовувати існуючий потенціал з метою подальшого вдосконалювання мобілізаційної підготовки як основи обороноздатності держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тривалий мирний час (до 2014 року) негативно позначився на увазі держави до проблем мобілізаційної підготовки. Більше того, існує відчуття, що вона в очах багатьох перетворилася з реальної проблеми у свого роду пережиток холодної війни. Проте світ та інтереси держав занадто мінливі, щоб вважати, що нинішній статус-кво збережеться на багато років вперед, про що свідчить війна на Сході України. Тому відношення до мобілізаційної підготовки має бути як до найважливішої умови готовності країни реагувати на можливі виклики і загрози. Її наукове забезпечення і практичні дії в цій області вимагають високого рівня компетентності тих хто займається проблемою мобілізаційної підготовки промисловості держави.

Враховуючи досвід війни на Сході України і анексії Криму внаслідок агресії Росії, військовій науці необхідно розробити єдиний методичний підхід до мобілізаційної підготовки промисловості України (зміну підходів до самого характеру мобілізаційної підготовки економіки держави, змісту мобілізаційних потужностей і обсягів мобілізаційних завдань). Крім того, для успішної модернізації мобілізаційної підготовки промисловості України необхідно:

- визначити вимоги до структури і складу системи озброєння на особливий період;
- визначити можливості промисловості по виробництву необхідної кількості ОВТ;
- визначити зміст заходів мобілізаційної підготовки підприємств промисловості країни в сучасних умовах.

створити систему, здатну самостійно настроюватися, що дозволила б економіці держави переходити з мирного стану на воєнний і навпаки в реальному масштабі часу, гнучко реагуючи на зміни потреб в ОВТ та інших ресурсах;

створити потенціал по виробництву сучасних систем і комплексів озброєння та військової техніки, що дозволить мати невелику, але дуже боєздатну армію мирного часу, не

намагаючись перегнати своїх більш заможних імовірних противників у чисельності ЗС та кількості ОБТ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Федорович В.А., Муравник В.Б., Бочкарев О.И. США: Военная экономика (организация и управление) // под общей редакцией П.С. Золотарева

Стаття надійшла до редакції 06.07.2015

и Е.А. Роговского. – М.: Междунар. Отношения, 2013. – 616 с.

2. Шлыков В. В мобилизационном угаре.// Ежедневник «Военно-промышленный курьер». – 2010. № № 19, 21, 27, 28, 34, 38, 43, 44.

3. Шлыков В.В. Что погубило Советский Союз? Генштаб и экономика. // Межрегиональный фонд информационных технологий. Военный Вестник № 9. – Москва, сентябрь 2002 г. – 97 с.

Леонов В. В. к.т.н., доцент;

Сивоха И. М.;

Вавилова Н. В.

Центр военно-стратегических исследований Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев

Подходы к мобилизационной подготовке промышленности государства в современных условиях

Резюме. Предложен методический подход к разработке планов мобилизационной подготовки страны. В его основе – учет ограничений по ресурсным возможностям государства, по производственным возможностям оборонной промышленности, по номенклатуре мобилизационного производства.

Ключевые слова: мобилизационная подготовка; промышленность; ограничение финансирования; мобилизационная готовность.

V. Leonov;

I. Sivoaha;

N. Vavilova

Center for Military and Strategic Studies National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernykhovskij, Kyiv

Approaches to mobilization training of industry in modern conditions

Resume. The methodical approach to working out of plans of mobilization preparation of the country is offered. It is based on the account of restrictions by resource possibilities of the state, on production potentialities of the defensive industry, under the nom.

Keywords: mobilization preparation; the industry; financing restriction; mobilization readiness.